

СТРАТЕГІЯ ВІДКРИТОСТІ ЯК ІМПЕРАТИВ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КИРГИЗСТАНУ

У статті йдеться про стратегію відкритості та багатовекторності як фундаментальні параметри зовнішньої політики Киргизстану. Окреслено її доктринальне забезпечення. Визначено коло основних іноземних партнерів Бішкека та роль кожного з них у загальній картині. Вказано на особливе місце Росії у сфері безпеки та Китаю в економіці.

Ключові слова: Киргизстан, політика відкритості, багатовекторність, доктринальне забезпечення, Росія, Китай, США, Європейський Союз.

Рудяков П.М. Стратегия открытости как императив внешней политики Киргизстана

В статье идет речь о стратегии открытости и многовекторности как фундаментальных параметрах внешней политики Кыргызстана. Очерчено ее доктринальное обеспечение. Определен круг основных зарубежных партнеров Бишкека и роль каждого из них в общей картине. Указано на особое место России в сфере безопасности и Китая в экономике.

Ключевые слова: Кыргызстан, политика открытости, многовекторность, доктринальное обеспечение, Россия, Китай, США, Европейский Союз.

Rudiakov P. Openness Strategy as an Imperative of Kyrgyzstan's Foreign Policy

The article discusses the strategy of openness and multivectority as fundamental parameters of Kyrgyzstan's foreign policy. Its doctrinal support is outlined. The range of Bishkek's main foreign partners and the role of each of them in the overall picture have been identified. The special place of Russia in the sphere of security and China in the economy is pointed out.

Keywords: Kyrgyzstan, openness policy, multivectority, doctrinal support, Russia, China, USA, European Union.

Коли мова заходить про стратегію або політику відкритості тієї чи іншої держави, цілком зрозуміло, що відправним пунктом розгляду теми має бути згадка про політику реформ і відкритості Китаю, яку було розпочато наприкінці 1970-х рр., продовжено в наступні десятиліття й до якої, в різних її модифікаціях згодом вдавалися десятки інших країн світу. Китайська зовнішньополітична відкритість у потрактуванні її «батька» Ден Сяопіна, будучи прямим наслідком і безпосереднім супровідним елементом політики кардинального внутрішнього реформування, модернізації, полягала, передусім, у залученні значних обсягів додаткових ресурсів задля здійснення запланованих реформ з поза меж самого Китаю.

Прикметною особливістю відкритості Пекіна слід вважати її послідовний, системний прагматизм, доповнений принциповою деідеологізацією. Ден Сяопін був готовий прочиняти двері для будь-кого, хто міг бути корисний для забезпечення економічного зростання, незалежно від того, чи належав цей «будь-хто» до близького Китаю соціалістичного табору, чи до чужого для нього світу капіталізму. За час перебування на різних керівних посадах Ден відвідав лише дев'ять країн, вісім з яких були капіталістичними (Франція, США, Японія, Бірма, Непал, Малайзія, Таїланд, Сингапур), а візит до єдиної соціалістичної – Північної Кореї – було зумовлено не економічними, а суто політичними міркуваннями, пов'язаними з двосторонніми відносинами.

Після Китаю шляхом відкритості вирішили рушити чимало країн Азії, Африки, Латинської Америки, зокрема, такі, як Мексика, Кот-д'Івуар, Сомалі, Буркіна-Фасо й інші, з європейських – Мальта, коли ж брати ближчих сусідів Киргизстану по регіону Центральної Азії, то – Узбекистан. Усі вони прагнули повторити успіх Китаю, проте далеко не всім це вдалося як

через власні помилки й прорахунки, так і внаслідок несприятливого збігу об'єктивних і суб'єктивних обставин у сфері міжнародних відносин. У більшості випадків, при цьому, непереможною перешкодою на шляху до успіху ставала невідповідність обсягів внутрішніх і зовнішніх ресурсів, значна, коли навіть не критична, перевага других над першими, а також неспроможність країн, які декларували перехід до політики зовнішньої відкритості, встановити й утримати баланс між власними національними інтересами й інтересами зарубіжних партнерів.

Відтак, погляд на політику зовнішньої відкритості як на універсальний механізм компенсації внутрішніх проблем чи навіть на свого роду панацею від них, сформований на прикладі Китаю, було істотно переглянуто в бік ревізії. Виявилося, що така політика спроможна нести із собою як користь, так і шкоду. Відкритість могла б бути, безумовно, доброю в ідеальному світі, за світоустрою, заснованому на засадах рівноправності, взаємоповаги та відмови від реалізації інтересів сильних за рахунок слабких, який дехто воліє кваліфікувати як «прогресивний капіталізм» (Дж. Стігліц). У реальному світі неоліберального глобалізму, в якому домінують сильні, тоді як слабким для захисту власних інтересів доводиться відчайдушно маневрувати й усіяко лавірувати, щоб уникнути прямого зіткнення з інтересами глобальних і регіональних лідерів, відкритість має бути дозованою, регульованою національними урядами держав, котрі до неї вдаються. Якщо цього немає, генеральний вектор руху ресурсів змінюється на протилежний: не ззовні до країни-суб'єкта політики відкритості задля її власного розвитку, а, навпаки, з цієї країни назовні з негативними наслідками для неї самої. Тоді мета й завдання політики відкритості виявляються не досягнутими.

Зовнішню політику держави, за теорією міжнародних відносин, визначає низка факторів. Провідну й вирішальну роль поміж них відіграє внутрішня політика та зумовлені нею цілі й завдання, для вирішення яких виявляється необхідним залучення зовнішніх партнерів і ресурсів. Згідно з ліберальною парадигмою концепції економічної взаємозалежності (Р. Кохейн, Р. Купер та ін.) ключовим фактором формування зовнішньополітичного курсу є внутрішні економічні інтереси. Індикатором цього є безпосередній взаємозв'язок обсягів торгових потоків держави й її зовнішньополітичних пріоритетів. Окрім географічної структури зовнішньоекономічних зв'язків, детермінанти зовнішньої політики містяться, ясна річ, й у інших сферах. Прибічники соціального конструктивізму, приміром О. Вендт, схильні включати до їхнього числа ще й такі фактори, як норми та релігійні вірування політичних лідерів і правлячих еліт, які відображають настрої більшої або бодай значної частини населення певних країн. Дедалі більшої ваги набуває фактор безпеки та інструментів її забезпечення за умов підвищеного ступеню динаміки системи міжнародних відносин і окремих її сегментів. Не втрачає свого значення фактор історичної традиції, хоч у процесі реформ ставлення до неї може зазнавати відчутних змін, включаючи істотне переосмислення.

Засади зовнішньополітичного курсу та стратегічні пріоритети у сфері зовнішньої політики відображаються, насамперед, у відповідних державних документах доктринального характеру таких, як «Стратегія (Концепція) національної безпеки», «Концепція зовнішньої політики». Утім, для «малих» і «середніх» країн, до кола яких належить Киргизстан, характерною є неповна відповідність доктринальних положень курсу та його практичної реалізації, котра пояснюється зовнішні-

ми впливами. Позиція країни на світовій арені визначається членством у міжнародних організаціях, участю у формальних і неформальних інтеграційних проєктах, приналежністю до цивілізаційних, мовних, культурних, спільнот, а також до державних утворень, які існували в минулому. Особливості історичного розвитку є вагомим чинником політики.

Однією з ключових особливостей зовнішньої політики Киргизстану, зафіксованою й закріпленою на доктринальному рівні, є тісний зв'язок із національною безпекою, пряма залежність позиціювання й функціонування держави на міжнародній арені від забезпечення контролю над колом безпекових проблем. Термін «відкритість» як характеристика національної зовнішньополітичної стратегії є, з одного боку, даниною традиції, котра веде свій початок від китайської політики «реформ і відкритості», з іншого, – продуктом осмислення стану справ, передусім, у науково-експертному середовищі. У державному лексиконі Бішкека він практично відсутній, замість нього вживається поняття «багатовекторність», яке поєднується з уявленням про різні рівні міжнародних контактів та взаємодії: регіональний, континентальний (євразійський), глобальний.

Першим кроком у доктринальному закріпленні фундаментальних засад зовнішньої політики слід вважати «Декларацію про державну незалежність», ухвалена в Киргизстані 31 серпня 1991 р. У цьому документі нова держава, нехай у формулюваннях найзагальнішого плану, заявила про свою відданість нормам міжнародного права, принципам дружби і співпраці у міжнародних відносинах, готовність дотримуватися узятих на себе зобов'язань щодо недопущення конфронтації та конфліктів у міжнародних відносинах [1]. Першим власне профільним – зовнішньополітичним – документом стала «Диплома-

тія Шовкового шляху», в якій було сформульовано розуміння Киргизстаном власного місця в регіоні й на міжрегіональному рівні як ланки, котра забезпечує зв'язок між Заходом і Сходом. Цю тезу було згодом розвинуто й зафіксовано в кількох редакціях Концепції зовнішньої політики.

Стратегію відкритості до іноземних партнерів як імператив зовнішньополітичного позиціонування Бішкека, закріплену на доктринальному рівні у Концепції національної безпеки (КНБ, три редакції: 2001, 2009, 2012) [2], Концепції зовнішньої політики (КЗП, три редакції: 1999, 2007, 2019) [3], інших документах, зумовлено, передусім, двома обставинами. По-перше, хронічним дефіцитом власних ресурсів і критичною залежністю Киргизстану від зовнішньої допомоги (у КЗП прямо згадано дефіцит ресурсів у сфері енергозабезпечення: «високий ступінь залежності від зовнішніх джерел енергоресурсів свідчить про вразливість Киргизстану та про неоднозначність зовнішньополітичних проблем, яка із цього випливає» [4]). По-друге, інтересом до країни та регіону Центральної Азії загалом з боку партнерів, який перманентно зростає. Дії Киргизстану як суб'єкта міжнародних відносин мають реактивний характер, є реакцією на чужу активність. Бішкек не ініціює співпрацю та партнерство, а відповідає на пропозиції ззовні. Зовнішньополітична відкритість як стратегічна установка й стала орієнтація є відповіддю на об'єктивний перебіг подій.

Взаємозв'язок внутрішньої та зовнішньої політики Бішкека виявляється, зокрема, у присутності в останній елементів історичної традиції, хоч і опосередкованих різного роду на шаруваннями та контекстами. Тут варто виділити три основні моменти. По-перше, історично киргизи ніколи не мали єдиної власної вертикалі влади, на відміну, приміром, від близьких до

них за мовою й звичаєвою культурою кочових казахів. Жоден з киргизьких ханів не був правителем усіх киргизів, а представляв лише одну частину їхніх племен, та й то протягом обмеженого часу. По-друге, киргизи й нині, як це було протягом минулих століть, чітко розділені на північні й південні племена, цей поділ міцно закріплений як у національній свідомості, так і в історичній пам'яті, а також у політичній традиції. Нарешті, по-третє, киргизи в процесі свого історичного розвитку мали стійкі зв'язки з Росією, ці зв'язки зберігаються й нині, спираючись на тривалу й багату традицію, яка значною мірою розвинулася й зміцнилася в роки перебування в СРСР.

У рамках загальної стратегії відкритості, декларованої Бішкеком і закріпленої в доктринальних документах із безпеки та зовнішньої політики, ступінь взаємодії з різними зовнішніми партнерами є неоднаковою. Відкритість у жодному випадку не є абсолютною. Є підстави стверджувати, що киргизька зовнішньополітична відкритість є, по-перше, дозволеною, по-друге, нормованою. У кожному конкретному випадку, для будь-кого з конкретних партнерів вона виявляється різною з огляду на кількісні параметри та на якість і результативність партнерських відносин.

Росія, даючи Киргизстану більше за інших, зокрема, в економіці та безпеці, має змогу користуватися відкритістю Бішкека більшою мірою, ніж інші. Втім, час монопольної домінації Росії поміж політичних і, особливо, економічних партнерів Киргизстану минув, і ознак повернення до колишнього статус-кво не спостерігається. Навпаки, динаміка російської присутності та впливу є негативною. У другій половині XIX ст. у Бухарському ханстві, яке було де-факто під російським протекторатом, ринок повністю належав Британії. Ситуація

«штики – окремо, торгівля – окремо» з поправкою на історичну добу, уже маючи місце нині, набирає обертів.

Китай є присутнім як у Центральній Азії загалом, так і в Киргизстані зокрема й неухильно розширює свою присутність. Бішкек з особливою охотою й готовністю розвиває контакти з Китаєм як з однією із сусідніх держав. Вказівка на цей мотив міститься у Концепції зовнішньої політики. Тут відіграє свою роль економічний фактор: заборгованість Бішкека перед Пекіном за останні роки значно зросла. Це створює загрозу потрапляння до «боргового зашморгу» із серйозними економічними й іншими наслідками. Китай у регіоні ЦА налаштований переважно на взаємодію на рівні еліт, маючи на увазі формування у середньостроковій перспективі у Киргизстані кількісно й якісно вагомого прошарку прокитайської державно-політичної та духовної еліти як інструменту реалізації інтересів Китаю.

Європейський Союз, прийнявши влітку 2019 р. нову стратегію щодо Центральної Азії, прагне залучити країни регіону до більш активної участі в його проектах. Киргизстан налаштований на розвиток економічних відносин з ЄС та його членами, але без форсування політичної складової. Розширення присутності та впливу Брюсселя в ЦА наштовхується на спротив з боку країн регіону, зумовлений небажанням ставати об'єктами політики «нейтралізації» суверенітету, яку ЄС здійснює на пострадянському просторі.

Спостерігаючи за тим, як Росія і Китай розширюють і посилюють свою присутність у Киргизстані та в Центральній Азії, Європейський Союз пропонує альтернативу. При цьому стратегія та політика Брюсселю в регіоні напряму не зачіпає сферу безпеки у власне військово-стратегічному сенсі. Свій вплив ЄС просуває, використовуючи непрямі засоби дипломатично-

го, політичного, гуманітарного плану. Перевага як на концептуальному рівні, так і на практиці надається «м'якій силі». На відміну, від США, Китаю, Росії, Євросоюз є єдиним крупним геополітичним актором, який має повноцінний концептуальний план взаємин з регіоном Центральної Азії – «Стратегію ЄС для Центральної Азії», ухвалену 2007 р. та оновлену влітку 2020 р. [5].

США будують свою присутність у регіоні, виходячи з принципу стримування конкурентів, насамперед, Росії та Китаю. Ключову роль у регіоні Центральної Азії для Вашингтона відіграє безпекова складова. Американська візія щодо регіону полягає у його перетворенні на цілісний масив без поділу на окремі країни та нейтралізації впливу інших акторів. Її втіленню в життя на даному етапі заважає небажання США пропонувати країнам ЦА істотні фінансово-економічні ресурси, що змушує місцеві еліти з більшою готовністю сприймати пропозиції від значно щедрішого Китаю.

Монголія реалізує в зовнішній політиці концепцію «третього сусіда». Існуючи в оточенні двох великих сусідів – Китаю та Росії, – Улан-Батор воліє час від часу звертатися для кращої реалізації власних інтересів до когось третього. Залежно від обставин цю роль виконують то Японія, то США. Для Киргизстану така модель теоретично могла б бути прикладом. Утім, враховуючи, що сумарний товарообіг між США й країнами Центральної Азії становить лише 2,5 млрд дол США, з яких 2 млрд припадає на Казахстан, її втілення на практиці навряд чи варто очікувати ближчим часом.

Однак, Сполучені Штати останнім часом подали низку сигналів, які можуть свідчити про їхню готовність посилити активність по відношенню до Киргизстану. Так, Державний департамент у жовтні 2020 р. оголосив конкурс на заміщен-

ня посади старшого консультанта з питань верховенства права і боротьби проти корупції в Посольство США в Бішкеку. Агенція США з міжнародного розвитку (USAID) почало збір інформації по Киргизії від «місцевих партнерів» з метою подальшого запуску програми зі зміцнення місцевого самоврядування, розрахованої на п'ять років.

Стратегія відкритості Бішкека є різновидом політики багатовекторності, спрямованої на реалізацію власних національних інтересів за допомогою досягнення оптимального з точки зору цих інтересів балансу у відносинах з різними партнерами. Станом на даний момент Бішкеку загалом вдається утримувати баланс, який склався протягом двох попередніх десятиріч. Утім, нова ситуація вимагає нового балансу.

Багатовекторна зовнішня політика є характерною рисою позиціонування у системі міжнародних відносин Киргизстану й інших країн Центральної Азії. Для цього існують об'єктивні передумови синхронного і діахронного плану. До багатовекторності центрально-азійські держави штовхають як внутрішні фактори й обставини кожної з них, так і фактори зовнішні. Останні за вагою й потужністю переважають. Подібна ситуація є характерною практично для всіх пострадянських країн за винятком країн Балтії.

У перші роки незалежності багатовекторність пострадянських країн була вимушеною, й Киргизстан у цьому сенсі не є винятком. Відрив від традиційного у попередню історичну добу інтеграційного центру в особі Москви, супроводжуваний системною дезорієнтацією, зумовленою якісно новим статусом, принципово новими обставинами глобального плану, підвищеною динамікою ситуації в регіоні й навколо нього, змусили Бішкек у режимі форс-мажору шукати нові варіанти зовнішньополітичних практик.

Пострадянська багатовекторність виявилася відображенням складності й неоднозначності нового стану справ і відсутністю єдиного наступника, готового тут і зараз перебрати на себе всі функції, які у СРСР виконував федеральний центр. У випадку Киргизстану вона загалом себе виправдала, давши змогу виграти час. Нині політика багатовекторності зберігає свій потенціал, залишається функціональною та ефективною, хоча й помітно ускладнюється через зміну характеру й інтенсивності дій зарубіжних партнерів. Є прогнози щодо того, що ресурс багатовекторності вичерпано, й незабаром її доведеться переглядати, адаптуючи до умов багатополярності.

За умов якісно нової конфігурації системи міжнародних відносин, яка почала складатися по завершенні «холодної війни» та за її підсумками, Бішкек спробував одним ривком вписатися у зовнішньополітичні реалії в якості повноцінного суб'єкта, коли не глобальної, то регіональної політики. Для цього було обрано шлях, з одного боку, збереження традиційних зв'язків із Росією, з іншого, – форсований розвиток контактів із ЄС та США в річищі євроатлантичного вектора. Значно активніше пішла співпраця з Китаєм. У гуманітарній сфері, зокрема, в освіті важливу роль почала грати Туреччина.

Киргизьку багатовекторність, як і всю зовнішню політику держави, міцно вкорінено в її географічному положенні, особливостях історичного шляху, а також у комплексі питань і проблем зі сфери безпеки. Ці фактори в межах кожної доби ієрархічно впорядковані: якісь з них виходить на перший план, решта посідає позиції, підпорядковані йому. Зміна епох змінює розклад сил. Вплив на ієрархію факторів і їхню взаємодію один з одним здійснюють обставини контекстуального характеру. Для Киргизстану чи не найбільш значущим і вагомим з них слід вважати регіональну приналежність. Розташування

країни в регіоні Центральної Азії зумовлює чимало з того, що визначає характер її участі у системі міжнародних відносин, зовнішньополітичні пріоритети, інтеграційні орієнтири.

Сутність зовнішньої політики та політики багатовекторності Бішкека сформулював на церемонії своєї інаугурації 24 листопада 2017 р. колишній президент Киргизстану С. Жеєнбеков. «Киргизстан продовжить активну участь у міжнародних та інтеграційних процесах, – заявив він. – Братиме активну участь, у тому числі, у рамках ООН, ШОС та ЄАЕС. Курс дружби, співробітництва з Росією зміцнюватиметься. Взаємодія з державами Центральної Азії засноване на багатовіковій спільності культур, і відносини з ними розвиватимуться на основі взаємовигоди, поваги і невтручання у внутрішні справи один одного. Триватиме тісний діалог з ЄС. Планомірно розвиватиметься співпраця з Туреччиною та США» [6].

Отже, на першому місці для Бішкека залишається російський вектор. Щодо дальшого розвитку співпраці у межах регіону з регіональними партнерами, то її потенціал обмежено. В ідеалі така співпраця мала б рухатися в бік тіснішої інтеграції за моделлю, приміром, Вишеградської групи країн Центральної Європи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина). Утім, жодного натяку на те, що такий перебіг подій можливий поки що у Центральній Азії немає. Інтереси країн різні, й їхнє зближення на даному етапі не уявляється можливим. Окрім того, залежність Киргизстану від Росії є надто значною, щоб Бішкек ризикнув піти на бодай відносно протиставлення інтересів російського проекту ЄАЕС інтересам будь-якого регіонального інтеграційного проекту. З іншого боку, зростає економічна й кредитно-фінансова залежність Бішкека від Китаю, посилюється готовність іти назустріч Євросоюзу та США. Ба-

гатовекторність, відтак, набуває нового вигляду, трансформуючись у різнорівневу модель. На вищому щаблі перебувають два вектори: російський у політиці і безпеці, китайський – в економіці. На нижчому лишаються вектори регіональний і євроатлантичний.

Головний недолік киргизької багатовекторності це – надзвичайна складність маневрування й підтримування балансу у відносинах з різними зарубіжними партнерами, інтереси яких не співпадають. Із цього випливає інша проблема: критична залежність від взаємин партнерів між собою. Вона тягне за собою жмуток загроз і викликів, зумовлених високим ступенем вірогідності перенесення на двосторонні відносини з одним з партнерів проблем у його власних двосторонніх відносинах з іншими партнерами.

Нині має місце, з одного боку, участь Киргизстану в інтеграційних утвореннях під егідою Росії (СНД, ЄАЕС, ОДКБ, МС, ШОС), з іншого, продовження киргизько-європейського діалогу щодо підключення до проекту європейського. Консервація невизначеності у виробленні концептуальних засад та практичній реалізації національного інтеграційного проекту, який би максимально відповідав сучасним умовам, стримує розвиток країни. Перебіг подій на глобальному та регіональному рівні дає підстави вважати, що в найближчий час Бішкеку доведеться більш чітко визначитися з місцем в оновленій системі міжнародних відносин. Затягування з ухваленням рішення погіршить стан справ як усередині країни, так і навколо неї.

Конкуренція між провідними зарубіжними акторами, присутніми в регіоні Центральної Азії – США, Росією, Китаєм, Євросоюзом, – у коротко- й середньостроковій перспективі посилюватиметься. Їхні відносини один з одним ускладнюватимуться й, можливо, загострюватимуться. У певних аспек-

тах, зокрема, у сфері безпеки таке ускладнення й загострення, вірогідно, нестиме в собі загрозу ситуативної дестабілізації в регіоні та в окремих країнах, зокрема, у Киргизстані. Ця обставина потребує від керівництва Киргизії додаткових зусиль для збереження зовнішньополітичного балансу. Його умовна формула, яка уявляється найбільш прийнятною, передбачає, поєднання трьох основних компонентів. Це – безпека від Росії, фінансово-економічний ресурс від Китаю, політичний діалог з ЄС. Неодмінною передумовою балансування є врахування інтересів Сполучених Штатів Америки як глобального лідера та гегемона системи міжнародних відносин.

Політична криза, яка виникла в Киргизстані після останніх виборів до парламенту 5 жовтня 2020 р. та масових протестних маніфестацій, ними зумовлених, призвела до чергового радикального переформатування у вищих ешелонах державної влади. Процес було завершено проведенням 10 січня 2021 р. позачергових виборів президента, за підсумками яких з показником майже у 80% голосів і величезним відривом від інших кандидатів переміг С. Жапаров.

У своїх перших публічних виступах новій глава держави, нехай поки що у найзагальніших рисах, але вже окреслив свої основні цілі й завдання. Так, зокрема, констатувавши, що його країна перебуває нині у вкрай важкому становищі, С. Жапаров пообіцяв докласти зусиль для того, щоб подолати кризу протягом наступних двох-трьох років. Президент анонсував проведення політичної реформи, ключовим моментом якої має стати прийняття нової Конституції та перехід до президентської форми державного управління, на користь якої порівняно з формою парламентсько-президентською висловилися більшість виборців на референдумі із цього питання, проведеного одночасно з президентськими виборами.

Щодо зовнішньої політики, то тут С. Жапаров говорив значно менше. Утім, зі сказаного ним випливає висновок, згідно з яким у цій сфері якихось кардинальних змін очікувати не варто. Киргизстан, судячи по всьому, продовжуватиме рухатися шляхом відкритості та багатовекторності, закріпленим у державних доктринальних документах. Привертає увагу той факт, що президент уже встиг декілька разів наголосити на особливій ролі Росії для його країни. «Росія – головний стратегічний партнер Киргизстану, й ним залишатиметься», – підкреслив він, зокрема [7].

Використані джерела та література

1. Декларация о государственной независимости Республики Кыргызстан от 31 августа 1991 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/913>
2. Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61367>
3. Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 10 января 2007 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4569?cl=ru-ru>; Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 11 марта 2019 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430045>
4. Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 11 марта 2019 г. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430045>
5. The EU's new Central Asia strategy. European Parliamentary Research Service. January 2019. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI\(2019\)633162_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI(2019)633162_EN.pdf)
6. Жээнбеков вступил в должность президента и рассказал о курсе внешней политики. 24.11.2017. URL: <https://ru.sputniknews.kz/Asia/20171124/3849039>
7. Лучников Г. Выборы состоялись. Что ожидает Киргизию с новым президентом? – <https://ukraina.ru/exclusive/20210111/1030191513.html>